

крема, у рівності всіх перед законом, відповідності злочину і покарання, цілях законодавця і засобах, що обираються для їх досягнення.

Лит.: Dicey A. Introduction to the Study of the Law of the Constitution. Indianapolis, 1982; Рабінович П. М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень). Х., 1997; Заєць А. Принцип верховенства права (теоретико-методологічне обґрунтування) // Вісник Академії правових наук України, 1998, № 1; Шевчук С. В. Формальна та органічна характеристика принципу верховенства права: до нових методів тлумачення конституції // Українське право, 1998, № 2; Summers R. The Principles of the Rule of Law // Notre Dame Law Review, 1999, Vol. 74; Козюбра М. Принцип верховенства права у конституційному правосудді // Закон і бізнес, 2000, № 17; Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. К., 2007; Його ж. Принцип верховенства права та найвища юридична сила Конституції України // Право України, 2011, № 5; Смородинський В. Держава у системі координат верховенства права // Філософія права і загальна теорія права, 2013, № 1.

С. В. Шевчук.

ВИДИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ. Класифікація юридичної відповідальності здійснюється за різними критеріями поділу на самостійні види і може бути представлена залежно від:

- ступеня спільності суб'єктів (особиста, колективна);
- способів регулювання і забезпечення відповідальності (моральна або правова);

– предмета правового регулювання (адміністративна, цивільна, дисциплінарна, матеріальна, кримінальна);

– суб'єкта відповідальності (відповідальність держави, підприємства, відповідальність керівника, відповідальність батьків та ін.);

– функцій, на виконання яких націлена юридична відповідальність.

За останнім критерієм у правовій доктрині традиційно розрізняють 2 види відповідальності: 1) відповідальність як міра відновлення порушеного права (правовідновлювальна відповідальність); 2) відповідальність як покарання, кара за скоєне (каральна або штрафна відповідальність).

Такі види відповідальності відомі в римському приватному праві позовів:

а) реїперсекуторна (*rei persecutoriae*, від лат. *rei* – речі і *persecutio* – судове переслідування), відновна, яка спрямована на відшкодування збитку за невиконання договору, мала на меті відновити права власника на річ або отримати компенсацію збитків;

б) пенальна, штрафна (*roepales*, від лат. *roepa* – покарання, кара, штраф) – кара за протиправні діяння, делікт, з метою покарати, обмежити права винного, з якого належало стягнення грошового штрафу.

Класична теорія права налічує 4 основних види відповідальності, що володіють чіткими розмежувальними ознаками, – кримінальна, адміністративна, цивільна і дисциплінарна.

Сучасна система юридичної відповідальності складається з таких видів: конституційної, кримінальної, адміністративної, цивільно-правової, трудової, фінансової, кримінальної процесу-

альної, кримінально-виконавчої, цивільної процесуальної.

У сучасних наукових дослідженнях виокремлюють матеріальну, фінансову, податкову, бюджетну, корпоративну, публічно-правову і приватноправову відповідальність. Останній вид поділу приймається в науці із застереженнями і уточненнями.

Відповідальність у сфері публічно-правових відносин вирізняється тим, що: вона орієнтована на захист публічних інтересів; заходи відповідальності встановлені шляхом одностороннього волевиявлення суб'єктів публічного права; виникає на підставі застосування директивно-обов'язкових норм.

У сфері приватноправових відносин відповідальність має такі особливості:

- орієнтована переважно на задоволення особистих, приватних, корпоративних інтересів;

- виникає з відносин між юридично рівними суб'єктами, що врегульовані переважно диспозитивними нормами;

- міру відповідальності суб'єктів за їх зобов'язаннями може бути встановлено за згодою сторін (договірна форма);

- реалізується заходами державного примусу (застосування до правопорушника майнових санкцій на користь потерпілого).

Відповідальність за екологічні правопорушення має серйозні підстави для існування. Вона передбачає покладання на порушника обов'язку зазнавати несприятливих наслідків, викликаних вчиненням ним екологічного правопорушення. Вона являє собою комплексний інститут екологічного права. Але відповідно до видів еколо-

гічних правопорушень, внаслідок їх скоєння настає дисциплінарна, адміністративна, кримінальна і цивільно-правова відповідальність.

Визначальним критерієм у розмежуванні системи юридичної відповідальності на види є специфічні властивості предмета і методу правового регулювання (галузевий критерій).

В основі традиційних В. ю. в. (кримінальної, цивільної, адміністративної та дисциплінарної) лежать 3 основних критерії кваліфікації:

- специфіка галузевої приналежності норм, що встановлюють юридичну відповідальність, і їх закріплення в нормативно-правових актах;

- реалізація цих видів відповідальності спеціальними суб'єктами;

- реалізація заходів юридичної відповідальності у правозастосовному процедурному порядку.

У науці галузевий критерій класифікації уточнюють додатковими ознаками для виокремлення в системі юридичної відповідальності самостійних галузевих її видів:

- наявність кодифікованого нормативно-правового акта, який передбачає заходи юридичної відповідальності;

- особливості процедури здійснення;

- наявність самостійного об'єкта правопорушення;

- вид правової санкції, несприятливих наслідків вчиненого діяння.

Класифікація відповідальності за галузевою ознакою виділяє кожен із видів за специфічною підставою (вид правопорушення), специфікою її нормативної регламентації, особливостями порядку її реалізації і специфічними заходами примусу.

ВИДИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

За галузевою належністю санкції норми, що застосовується, виокремлюють:

1) конституційну відповідальність, особливість якої полягає в тому, що вона має політико-правовий характер, настає за конституційне правопорушення і передбачає застосування конституційних санкцій. Суб'єктами такої відповідальності є органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, громадяни та їх об'єднання. Прикладами конституційної відповідальності можуть бути розпуск політичної партії чи громадської організації, дострокове припинення повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

2) кримінальну відповідальність, особливість якої полягає в застосуванні до винної у вчиненні злочину фізичної особи покарання, передбаченого кримінальним законом.

Особливостями кримінальної відповідальності є такі:

– її підставою є вчинення особою злочину;

– встановлюється тільки КК України;

– застосовується тільки в судовому порядку, на підставі процесуального закону (КПК України);

– тягне за собою застосування до винної особи санкцій, перелік яких також визначено кримінальним законом (штраф, позбавлення військового, спеціального звання, виправні роботи, обмеження волі, строкове чи довічне позбавлення волі);

3) адміністративну відповідальність, що настає за адміністративні проступки. Її особливості полягають у тому, що:

– підставою адміністративної відповідальності є вчинення особою адміні-

стративних проступків, які порушують правила, що діють у сферах, урегульованих адміністративним та ін. (господарським, екологічним, трудовим, фінансовим) законодавством (управління, торгівля, дорожній рух, пожежний, санітарний нагляд та ін.);

– встановлюється КУпАП та ін. законами України; суб'єктами, уповноваженими накладати адміністративні стягнення, є органи адміністративної юрисдикції – суди, органи виконавчої влади, їх посадові особи та ін.;

– передбачає застосування специфічних санкцій, перелік яких встановлено законом (штраф, оплатне вилучення чи конфіскація предметів, тимчасове позбавлення спеціального права, виправні роботи, адміністративний арешт);

4) цивільну відповідальність, яка настає за вчинення цивільно-правового делікту і полягає в застосуванні цивільно-правових санкцій, передбачених законом або договором. Особливостями такої відповідальності є такі:

– притягнення до неї здійснюється судом (загальним, господарським, третейським) чи самими учасниками цивільних правовідносин;

– презумпція винуватості порушника (відсутність своєї вини доводить особа, яка порушила зобов'язання або заподіяла шкоду);

– можливість притягнення за відсутності вини (наприклад, за заподіяння шкоди органом державної влади або джерелом підвищеної небезпеки);

– цивільно-правові санкції мають переважно правовідновний характер;

5) дисциплінарну відповідальність, що настає за порушення правил трудо-

вої, службової, військової, навчальної дисципліни.

Розрізняють 3 види дисциплінарної відповідальності:

- загальна (на основі трудового законодавства);
- спеціальна (на основі статутів, положень про дисципліну);
- у порядку підлеглості (для керівників підприємства, установи, організації та їх заступників).

Підставою дисциплінарної відповідальності є дисциплінарний (посадовий) проступок. Вона може застосовуватися згідно з нормами трудового права, а також ін. галузей, які визначають особливості правового статусу окремих категорій працівників (суддів, прокурорів, державних службовців та ін.) у відповідних законах, дисциплінарних статутах і положеннях про дисципліну.

До дисциплінарних стягнень належать: догана, звільнення, зауваження, попередження про неповну службову відповідність, зниження у посаді та ін. При накладенні дисциплінарного стягнення враховуються: тяжкість проступку, обставини, за яких вчинено проступок; поведінку порушника до вчинення проступку;

б) матеріальну відповідальність (у галузі трудового права), яка полягає в обов'язку працівника відшкодувати майнову шкоду, завдану роботодавцеві внаслідок невиконання чи неналежного виконання трудових обов'язків, і передбачена трудовим законодавством.

Для настання матеріальної відповідальності необхідні умови: наявність прямої дійсної шкоди, відмова сторони добровільно відшкодувати заподіяну шкоду.

До функцій матеріальної відповідальності належать такі:

- регулятивна (вона покликана сформулювати дбайливе ставлення до ввіреного майна);
- превентивна (полягає в тому, що оскільки ряд категорій суб'єктів трудових правовідносин виконують роботи, пов'язані з джерелом підвищеної небезпеки, то попередження порушень трудової дисципліни сприяє нормальному функціонуванню відносин);

7) міжнародно-правова відповідальність – традиційний інститут міжнародного права, який передбачає юридичний обов'язок суб'єкта міжнародного права ліквідувати шкоду, завдану ним ін. суб'єкту міжнародного права в результаті порушення міжнародно-правового зобов'язання, або обов'язок відшкодувати матеріальний збиток, заподіяний у результаті дій, що не порушують норми міжнародного права, якщо таке відшкодування передбачається спеціальним міжнародним договором (абсолютна відповідальність).

Лит.: Зелена О. Поняття юридичної відповідальності: окремі проблеми // *Право України*, 2002, № 11; Хачатуров Р. Л., Липинский Д. А. *Общая теория юридической ответственности*. СПб., 2007; Оніщенко Н. М. *Юридична відповідальність: теоретичний аналіз та практичні виміри* // *Держава і право*, 2008, вип. 42; Батанова Н. М. *Конституційно-правова відповідальність як вид конституційно-правових відносин* // *Часопис Київського університету права*, 2009, № 2; Подорожній Є. Ю. *Теоретичні підходи до визначення поняття «юридична відповідальність»* // *Вісник ХНУВС*, 2014, № 3 (66).

С. М. Олейников.